

3 NEDERLANDSE ICOONFOTO'S

Hoofdstuk 1 beschrijft dat foto's te kenmerken zijn als icoon op het productie-, distributie- en receptieniveau. Een aantal van deze kenmerken is subjectief. Waar een foto voor de een verwijst naar een archetypische afbeelding, emoties oproept en een bijzondere compositie heeft, hoeft dit voor de ander nog niet het geval te zijn. Het is daarom moeilijk om objectief vast te stellen welke foto's aangemerkt kunnen worden als icoonfoto. Zowel Paul als Hariman & Lucaites stellen dat zij de icoonfoto's hebben bestudeerd die vaak zijn gepubliceerd en in hun ogen daarom de kwalificatie icoonfoto verdienen.²³⁸ Aan deze aanname ligt echter geen gestructureerde analyse ten grondslag. Het onderhavige onderzoek tracht dit wel te doen. Door alle foto's van Nederlandse personen en gebeurtenissen in geschiedenislesboeken te analyseren en in een database onder te brengen, is geprobeerd op een zo objectief mogelijke manier vast te stellen welke foto's inderdaad het meest gebruikt worden. Hierbij is alleen gekeken naar wat David Perlmutter *unieke foto's* noemt: foto's van één gebeurtenis die weliswaar door verschillende fotografen gemaakt kunnen zijn, maar wel dezelfde nieuwsgebeurtenis verbeelden en sterke beeldinhoudelijke overeenkomsten vertonen.²³⁹

De kleine vierduizend foto's die dat heeft opgeleverd zijn opgeslagen in een speciaal voor dit onderzoek aangelegde databank. Vervolgens is bepaald welke foto's het frequentst zijn afgedrukt in de geanalyseerde schoolboeken.

²³⁸ Gerhard Paul, *Das Jahrhundert der Bilder. 1949 bis heute* (Göttingen 2008) 32 - 35. Robert Hariman en John L. Lucaites, *No caption needed. Iconic photographs, public culture, and liberal democracy* (Chicago 2007) 309 noot 11.

²³⁹ David Perlmutter, *Photojournalism and foreign policy. Icons of outrage in international crises* (Westport 1998) 11.

3.1 GEANALYSEERD BEELDMATERIAAL

Boeken bestemd voor het geschiedenisonderwijs bevatten verschillende soorten afbeeldingen, zoals schilderijen, cartoons, geografische kaarten, posters, pamfletten, figuren en foto's. Elke soort kent veel variaties; bij foto's is bijvoorbeeld onderscheid te maken tussen foto's van personen, gebouwen, monumenten en persfoto's. Omdat icoonfoto's meestal persfoto's zijn, ligt de focus in het onderhavige onderzoek op het medium persfotografie en zijn alleen portret- en persfoto's in de analyse betrokken.²⁴⁰ Wanneer de Britse oud-fotoredacteur Harold Evans in zijn standaardwerk *Pictures on a page* een persfoto probeert te omschrijven, haalt hij indirect de fotograaf Henri Cartier-Bresson aan door te zeggen dat een persfoto 'decisive' moet zijn. Het beeld moet de nieuwsbehoefte van het publiek stillen en hoeft niet per se gemaakt te zijn door een professionele fotograaf, getuige de foto's van de eerste man op de maan uit 1969 en de foto van een zieke Lenin in een rolstoel uit 1923 die beide gemaakt zijn door amateurs. Evans houdt het uiteindelijk eenvoudig door te stellen dat persfoto's bedoeld zijn om te publiceren en daarom gewoon 'pictures on a page' zijn.²⁴¹

Wilson Hicks, een oud-fotoredacteur van *Life Magazine*, stelt het belang van een tekst bij beelden aan de orde, door te zeggen dat persfotografie 'woorden en beelden' zijn. De Duitse fotojournalist en historicus Robert Lebeck legt de nadruk op de rol van het publiek wanneer hij zegt dat persfotografie de afbeeldingen op een pagina zijn, gepubliceerd in een medium en daadwerkelijk een publiek bereiken.²⁴² In andere standaardwerken over persfotografie van bijvoorbeeld Howard Chapnick, Vicky Goldberg en Mary Warner Marien wordt persfotografie besproken zonder daarvoor een directe definitie te geven.²⁴³ Grof gezegd stellen allen dat een persfoto een illustratie is van een nieuwsgebeurtenis, gemaakt om te publiceren in een massamedium, zoals een krant, tijdschrift of op een website. Centraal in deze omschrijving staat het begrip 'nieuwsgebeurtenis', dat een subjectief begrip is. Wat voor de een nieuws is, hoeft voor de ander nog geen nieuwswaarde te bevatten. Onder journalisten is de meest gehoorde definitie van 'nieuws' de uitspraak dat het geen nieuws is wanneer een hond een man bijt – wanneer een man een hond bijt, is het wel degelijk nieuws.²⁴⁴ Joris Luyendijk beschrijft, wat wetenschappers uit de jaren zestig ook beweerden, dat nieuws geconstrueerd wordt²⁴⁵ en omschrijft nieuws als datgene wat 'afwijkt van het alledaagse, de uitzondering op de regel'.²⁴⁶

Ook in studies over fotografie leggen wetenschappers steeds vaker de nadruk op het subjectieve element in het werk van fotografen. Illustratief is de uitdrukking 'things as they are' van Sir Francis Bacon uit 1617 dat het motto

werd van documentairefotografe Dorothea Lange en door Henri Cartier-Bresson gebruikt in zijn boek *The Decisive Moment*.²⁴⁷ In het fotoboek met de gelijknamige titel als de uitspraak van Bacon wordt de uitspraak terecht genuanceerd. Fotografie zou niet de dingen laten zien zoals ze zijn, maar fotografie laat de dingen zien zoals ze ooit waren, vastgelegd door de subjectieve ogen van de fotograaf:

'Photojournalism is a collaborative project, in which photographers, writers, editors and publishers creatively interpret and translate the chaos of life into a product that can be distributed to readers. In the end, the business of representing reality is all about invention (...)'²⁴⁸

Door het gemeenschappelijke in de genoemde omschrijvingen van nieuws en nieuwsfoto's te combineren, definieert dit onderzoek een persfoto als volgt:

'een fotografische illustratie van een gebeurtenis die door de fotograaf is beoordeeld als afwijkend van het alledaagse en die gemaakt is om te publiceren in een medium.'²⁴⁹

Naast persfoto's zijn in de analyse ook die portretfoto's betrokken, waarop een persoon is afgebeeld die een rol heeft gespeeld bij een historische gebeurtenis of daarvan een personificatie is, en zijn of haar gelaatsuitdrukking centraal staat. In totaal zijn er 3.921 foto's gevonden, waarvan 3.531 persfoto's en 390 portretfoto's.

Voordat de echte analyse kon beginnen, was veel voorbereidend werk nodig. Niet alleen de hoeveelheid foto's maakte de analyse complex, de collectie – waarvoor een database werd aangelegd – moest ook gecodeerd worden: zowel op denotatief als op connotatief niveau. Tot slot moest beslist worden welk classificatiesysteem gebruikt zou worden.

3.1.1 DATABASE

De *International Press Telecommunication Council* (IPTC), waarvan alle grote nieuwsorganisaties ter wereld lid zijn, ontwikkelt onder andere technische standaarden op ICT-gebied.²⁵⁰ Fotopersbureaus sturen foto's naar redacties, waarbij alle relevante gegevens over het beeld opgeslagen is in het bestand, in de zogenaamde IPTC-velden. Een redacteur kan die bestanden openen op de eigen computer; de software 'leest' alle gegevens die bij het beeld zijn opgeslagen en toont deze aan de redacteur.

Omdat een grote hoeveelheid foto's in de geanalyseerde boeken is aangekomen was het nodig een database aan te leggen; hiervoor is het commerciële softwareprogramma Fotostation Pro gebruikt.²⁵¹ Dit programma maakt het mogelijk een digitaal bestand in te laden en het te voorzien van allerlei informatie in IPTC-velden. Het biedt bovendien de mogelijkheid om eigen invulvelden

240 Bij de inventarisatie zijn ook foto's van gebouwen en standbeelden gevonden, maar deze zijn buiten beschouwing gelaten bij de analyse.

241 Harold Evans, *Pictures on a page. Photo-journalism, graphics and picture editing* (Londen 1997) 1-4.

242 Mary Panzer, *Things as they are* (Londen 2005) 9.

243 Howard Chapnick, *Truth needs no ally. Inside photojournalism* (Columbia 1994). Vicki Goldberg en Nancy Grubb, *The power of photography. How photographs changed our lives* (New York 1991). Mary W. Marien, *Photography. A cultural history* (Londen 2002).

244 D.J. Chase, 'The Philosophy of Journalism', *The quill. A magazine for journalists*, 59 (1971) 16.

245 Walter Gieber, 'News is what newspapermen make it', Lewis Anthony Dexter en David Manning White (eds.), *People, society, and mass communication* (Londen 1964) 173 – 182. J. Galtung en M.H. Ruge, 'The Structure of Foreign News', *Journal of peace research*, vol. 2 (1965) 64-90.

246 Joris Luyendijk, *Het zijn net mensen. Beelden uit het Midden-Oosten* (Amsterdam 2006) 44.

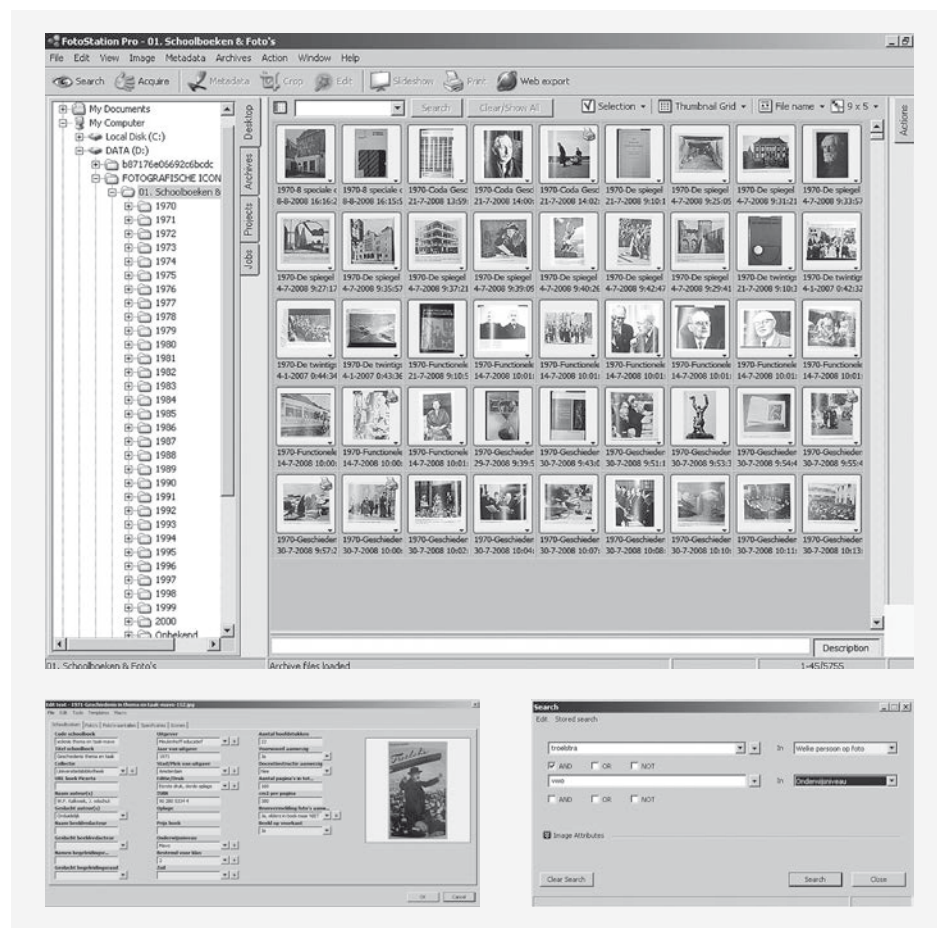
247 Henri Cartier-Bresson, *The decisive moment* (New York 1952).

248 Mary Panzer, *Things as they are*, 10.

249 Deze omschrijving is al eerder gegeven in M. Kleppe en F. Baars, 'De eerste Nederlandse persfoto', *Fotografisch Gebeugen*, (2011) 4 - 7.

250 Meer informatie over IPTC op www.iptc.org. Meer over de toepassing van IPTC in erfgoedcollecties in C. Grijzen, 'In perspectief: behoud en beheer van born-digital fotoarchieven', *Fotografisch Gebeugen* 75 (2012) 24 - 26.

251 Meer informatie over Fotostation Pro op <http://www.fotoware.com/en/Products/FotoStation/Overview/>.

AFBEELDING 3.1. SCREENSHOTS VAN FOTOSTATION PRO.

Het bovenste screenshot toont het startscherm van het programma. Links staat een venster waarin de mappenstructuur wordt getoond, rechts staan alle foto's in klein formaat. Het tweede screenshot toont de Teksteditor waarmee informatie over de foto genoteerd kan worden. Het laatste screenshot toont het zoekscherm waarmee de collectie wordt doorzocht.

te programmeren, zodat elke foto geanalyseerd kan worden aan de hand van vooraf vastgestelde variabelen. Ook kon deze database doorzocht worden met behulp van de ingevoerde informatie in de IPTC-velden en was het mogelijk alle data te exporteren naar Excel of SPSS, waarmee allerlei analyses konden worden uitgevoerd. Afbeelding 3.1 toont een aantal schermen van het programma.

3.1.2 DENOTATIEF EN CONNOTATIEF CODEREN

Elke foto is voorzien van informatie op 49 punten (zie bijlage 3 voor het codeerschema), om te achterhalen welke foto het meest is gebruikt.²⁵² Met twee mede-

²⁵² Alle gevonden en geanalyseerde foto's alsmede de toegekende informatie zijn op aanvraag beschikbaar voor toekomstig onderzoek in het data archief van het KNAW Instituut DANS via <http://www.persistent-identifier.nl?identifier=urn:nbn:nl:ui:13-137n-bi>.

codeurs zijn in eerste instantie feitelijke gegevens over de schoolboeken en de foto's ingevuld, zoals hoofdstuktitel, oppervlakte, ondertekening, rechthebbende, of de foto in kleur of in zwart-wit werd gemaakt en wie of wat er op de foto staat. In termen van Roland Barthes werden de foto's dus denotatief gecodeerd.²⁵³ Dit alleen al kan veel interessante informatie opleveren, zoals antwoorden op de vragen: neemt het gebruik van foto's in schoolboeken gedurende de onderzoeksperiode bijvoorbeeld toe? Hoe is de verhouding tussen kleur en zwart-wit? Worden foto's groter afgedrukt? Welke archieven worden voornamelijk geraadpleegd?²⁵⁴ Dit soort onderzoeksvragen zijn te vergelijken met onderzoeken naar de ontwikkeling van journalistieke vormen²⁵⁵ en soortgelijk onderzoek vindt ook plaats naar persfotografie.²⁵⁶

Deze aanpak biedt echter ook mogelijkheden om geschiedtheoretisch onderzoek te doen naar in het bijzonder het in Hoofdstuk 1 beschreven *after-life* van foto's: hoe wordt een foto over een langere periode gebruikt? Voor welk verhaal wordt de foto als illustratie gebruikt? Deze laatste twee onderzoeksvragen komen aan bod in de hoofdstukken 4 en 5 waarin het gebruik van de twee meest afgedrukte foto's geanalyseerd wordt.

Het coderen van foto's wordt echter lastiger wanneer deze *geconnoteerd* moeten worden.²⁵⁷ De codeurs noteren met welk onderwerp ze de foto associëren. Daartoe beantwoorden ze de vraag: waarover gaat de foto? Wat is het centrale onderwerp? Wanneer beoogd wordt een eenvoudige frequentieverdeling aan te brengen van onderwerpen op foto's in Nederlandse schoolboeken, is het nodig vooraf een classificatie vast te stellen, die alle codeurs op dezelfde manier toepassen, zodat de intercodeurs-betrouwbaarheid zo groot mogelijk is. Zelfs als daarin is voorzien, zullen er echter afbeeldingen blijven die multi-interpretabel zijn.²⁵⁸

Hetzelfde geldt overigens voor de zoektocht naar een foto in een archief of database. De zoekers moeten weten hoe een foto beschreven is, om die te kunnen vinden. Een treffend voorbeeld van een moeizame zoektocht levert de ervaring van Cara Finnegan. Zij zocht een bepaalde foto in het archief van de *Farm Security Administration* (FSA), de Amerikaanse overheidsorganisatie die tijdens de Grote Depressie in de jaren dertig allerlei hervormingsprojecten lanceerde als onderdeel van de *New Deal*.²⁵⁹ Om steun onder de bevolking te krijgen voor

²⁵³ Roland Barthes, 'The Photographic message', in R. Barthes en S. Heath (eds.), *Image, Music, Text* (1977) 17-19. Jos van den Broek, *Beeldtaal. Perspectieven voor makers en gebruikers* (Amsterdam 2010) 79.

²⁵⁴ Kleppe, 'Photographs in Dutch History Textbooks', Eva Matthes en Carsten Heinze (eds.), *Das Bild im Schulbuch* (Bad Heilbrunn 2010) 261 - 272.

²⁵⁵ Kevin G. Barnhurst en John C. Nerone, *The form of news. A history* (New York 2001). Marcel J. Broersma, *Form and style in journalism. European newspapers and the presentation of news, 1880-2005* (Leuven 2007).

²⁵⁶ Catherine Lutz en Jane L. Collins, *Reading "National Geographic"*, 309. K. Andén-Papadopoulos, 'The Picture of the Year and its View of the World', K. Becker, J. Ekecrantz en T. Olsson (eds.), *Picturing Politics. Visual and Textual Formations of Modernity in the Swedish Press* (Stockholm 2000) 196-219. H.S. Kim en C.Z. Smith, 'Sixty Years of Showing the World to America. Pulitzer Prize-Winning Photographs, 1942-2002', *International Communication Gazette*, 67 (2005) 307-323. P. Bell, 'Content Analysis of Visual Images', Van Leeuwen, *Handbook of Visual analysis*. Marcel Broersma, 'Vormgeving tussen woord en beeld. De visuele infrastructuur van Nederlandse dagbladen, 1900-2000', *Tijdschrift Voor Mediageschiedenis* 7 (2004) 5 - 32.

²⁵⁷ Van den Broek, *Beeldtaal*, 80 - 82.

²⁵⁸ In het handboek *Visual Methodologies* wordt dit punt goed samengevat door de titel van het hoofdstuk: 'Content Analysis - Counting what you (think you) see' in Gillian Rose, *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials* (Londen 2001) 116-123.

²⁵⁹ C.A. Finnegan, 'What Is This a Picture Of? Some Thoughts on Images and Archives', *Rhetoric & Public Affairs*,

de ingrijpende maatregelen werd fotografen gevraagd de gevolgen van de *Dust Bowl* te fotograferen, wat resulteerde in foto's van onder anderen Walker Evans en de, voor Amerikanen iconische, foto *Migrant Mother* door Dorothea Lange.²⁶⁰ Finnegan deed onderzoek naar de publicatie van de FSA-foto's in tijdschriften uit de jaren dertig en wilde in het archief in Washington DC de foto's traceren om te bekijken of de redacteurs de foto's bijvoorbeeld hadden bijgesneden. Het kostte haar grote moeite een specifieke foto te vinden: die waarop een man in vuile kleren poseert op de veranda van zijn huisje. Ze besloot te zoeken op onderwerp, maar na dagen zoeken had ze de foto nog steeds niet gevonden. Pas toen ze zich de vraag stelde: '*What is this a picture of?*', realiseerde ze zich dat ze ervan was uitgegaan dat *de man* het hoofdonderwerp op de foto was.²⁶¹ Maar toen ze nadacht over het doel van de FSA-campagne, beseftte ze dat het ging om het vastleggen van onder andere de woonomstandigheden. Uiteindelijk vond ze de foto niet in de map '*Persons*', maar in de map '*Homes and Living Conditions*'.

Dit voorbeeld illustreert de problemen die onderzoekers tegenkomen als ze een fotodatabase aanleggen: waarover gaat een foto? Wat is het hoofdonderwerp? Welk verhaal wordt verteld? De Fransman Alphonse Bertillon en de Brit Francis Galton ontwikkelden beiden een systeem om sociaal afwijkend gedrag te kunnen zien op foto's. Allan Sekula beschrijft dit werk en betoogt dat het onvermijdelijk is dat er verschillende systemen ontstaan om foto's te beschrijven.²⁶² Welk systeem ook is gehanteerd, de gebruiker moet zich altijd bewust zijn van de mogelijkheid dat de betekenis van een foto door de tijd heen verandert:

'In an archive, the possibility of meaning is "liberated" from the actual contingencies of social use. But this liberation is also a loss, an abstraction from the complexity and richness of use, a loss of context. Thus the specificity of "original uses" and meanings can be avoided, and even made invisible, when photographs are selected from an archive ... In this sense, archives establish a relation of abstract visual equivalence between pictures.'²⁶³

Wat betekent dit voor een onderzoeker die liever niet een bestaand fotoarchief gebruikt, maar een eigen database wil aanleggen? Moet hij dan ook een eigen catalogus maken of gebruik maken van bestaande beschrijvingen?

3.1.3 CLASSIFICEREN

Op dit moment worden in Nederland voornamelijk drie systemen gebruikt om de inhoud van beeldmateriaal te categoriseren. Spaarnestad Photo gebruikt de CODEC (Concrete DEcimale Classificatie)²⁶⁴, kunstwerken worden veelal geclas-

sificeerd met behulp van ICONCLASS²⁶⁵ en het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid gebruikt de Gemeenschappelijke Thesaurus Audiovisuele Archieven (GTAA).²⁶⁶ In eerste instantie lijkt het erg merkwaardig dat alleen al in Nederland drie verschillende catalogi gebruikt worden om beeldmateriaal te beschrijven. Waarom gebruiken niet alle archieven dezelfde?²⁶⁷ Voor dit onderzoek is daarom ook overwogen om een van de vigerende classificatiesystemen te gebruiken om de foto's te vinden die het meest voorkomen in de geanalyseerde schoolboeken. Omdat deze echter niet zijn opgezet voor dit specifieke doel – en indachtig de woorden van Sekula – is besloten een eigen classificatie te hanteren:

'... it is absurd to imagine a dictionary of photographs, unless one is willing to disregard the specificity of individual images in favor of some model of typicality (...)'²⁶⁸

Om te bepalen welke onderwerpen het vaakst voorkomen, zijn twee lijsten gebruikt: een met brede, niet tijdgebonden onderwerpen, zoals: oorlogen, politiek, koloniën, demonstraties, sport en religie. Daarnaast is een tweede lijst gecreëerd met onderwerpen die wel tijdgebonden zijn, variërend van de Prehistorie, tot de Tachtigjarige Oorlog en de Twintigste eeuw (zie bijlage 4).²⁶⁹

3.2 FREQUENTIE

De onderwerplijsten dienden om te achterhalen welke foto's het meest gebruikt werden in de geanalyseerde schoolboeken. In theorie kon dan berekend worden welke onderwerpen het meest terugkomen op foto's in geschiedenis- en schoolboeken. Vervolgens konden de foto's van het desbetreffende onderwerp opgezocht worden om vast te stellen welke unieke foto voor dat onderwerp het meest is gebruikt. Dit klinkt eenvoudiger dan het in de praktijk bleek te zijn. Om te achterhalen welke foto het meest voorkwam, moesten veel foto's nogmaals afzonderlijk bekeken worden, omdat in theorie het onderwerp dat het vaakst voorkomt in de database, op veel manieren geïllustreerd kan worden. Oorlog is een van die onderwerpen; op foto's kwam dit onderwerp op 732 foto's voor, maar door de grote hoeveelheid was er een grote variatie in de gebruikte foto's.

Desalniettemin zorgde de ordening op onderwerpen wel voor een goed overzicht van de dataset, zoals tabel 3.1 laat zien, en deze bood eveneens de mogelijkheid om de fotocollectie gestructureerd – zij het handmatig – te analy-

Single. The emerging categorization in the photo archive of Spaarnestad (Universiteit Utrecht 2007).

265 Meer informatie over ICONCLASS in H. van de Waal, *Drie eeuwen vaderlandsche geschieduitbeelding 1500-1800. Een iconologische studie*. 1-2. ('s-Gravenhage 1952) en op <http://www.iconclass.nl/about-iconclass/history-of-iconclass>.

266 Meer informatie over de GTAA in Brugman, Malaise en Gazendam, 'A Web Based General Thesaurus Browser to Support Indexing of Television and Radio Programs', *Proceedings of the 5th international conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2006)* (Genua 2006) 24-26.

267 Karel Berkhout stelde de vraag in een artikel in *NRC Handelsblad* naar aanleiding van de grootschalige digitalisering van archieven K. Berkhout, 'Het Digitale Drama', *NRC Handelsblad*, 10 september 2011, 8-9.

268 Sekula, *The Body and the archive*, 17.

269 Vooral nog ontbreekt kant-en-klare lijst van belangrijke Nederlandse historische onderwerpen, waardoor deze lijsten tot stand zijn gekomen op basis van onderwerpen die veel aan bod komen in populaire geschiedenisboeken zoals H. M. Beliën en Monique van Hoogstraten, *De Nederlandse geschiedenis in een notendop* (Amsterdam 1998). Frits P. van Oostrom, *Entoen.nu. De canon van Nederland. Rapport van de commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon Deel B* (Amsterdam 2007), maar ook *Wikipedia* (http://nl.wikipedia.org/wiki/Geschiedenis_van_Nederland).

9 (2006) 116-123.

260 Meer over de fotografische verbeelding van de *New Deal* fotografen in S. Aasman, 'Hard times come again no more. De verbeelding van de hedendaagse crisis en het culturele geheugen op internet', *Groniek* 187 (2010) 181-183. Cara A. Finnegan, *Picturing poverty. Print culture and FSA photographs* (Washington, DC 2003).

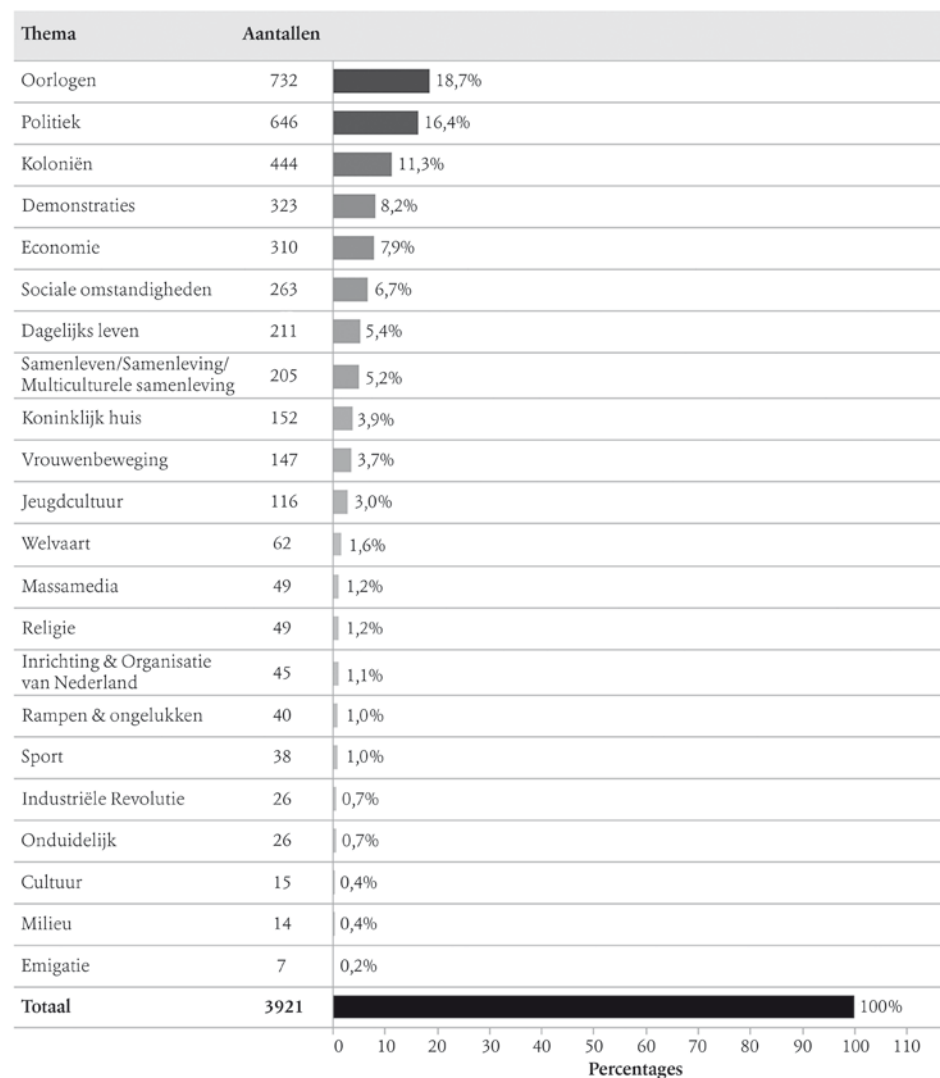
261 Finnegan, 'What Is This a Picture Of?' 117.

262 Allan Sekula, *The Body and the archive. The use and classification of portrait photography by the police and social scientists in the late 19th and early 20th centuries* (Cambridge 1986).

263 Allan Sekula, 'Reading an archive. Photography between labour and capital', Liz Wells (ed.), *The Photography Reader* (Londen 2003) 443-452.

264 Over de CODEC is weinig gedocumenteerd. Twee studenten mediastudies hebben in 2007 een studie verricht naar het ontstaan van het systeem, zie K. Sam en E. Keijzer, *How asocial Non-parasitic People became*

TABEL 3.1. DE VERDELING VAN ONDERWERPEN OVER DE GEANALYSEERDE FOTO'S.

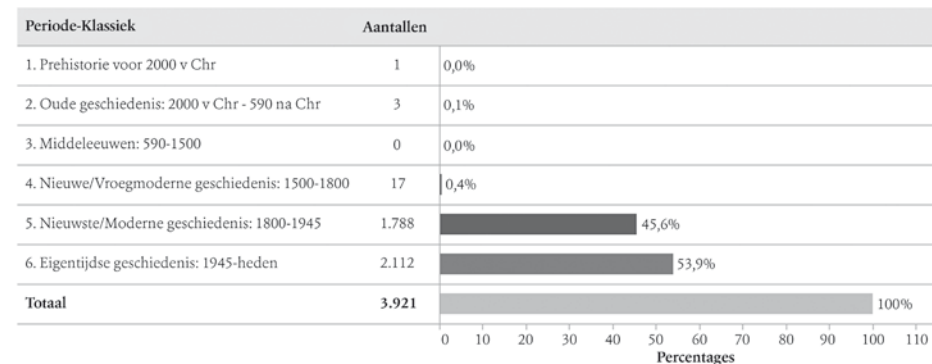

seren. Het eerste overzicht bevat de brede onderwerpen waarvan twee duidelijk het meest voorkomen: oorlogen en politiek. Van de 3.921 gevonden pers- en portretfoto's gaat ruim een derde (35,1%) over een van deze twee onderwerpen.

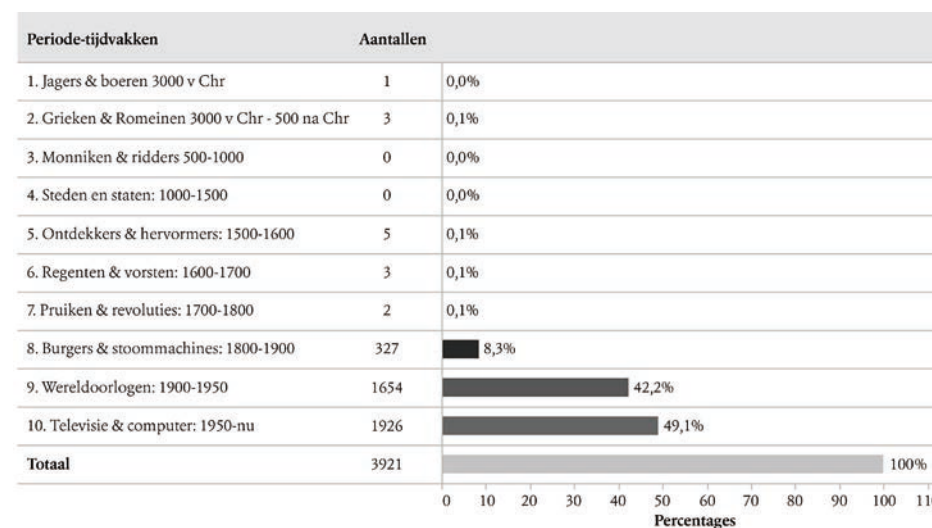
3.2.1 PERIODEN

Naast de indeling op onderwerp werd ook een lijst met gebeurtenissen en/of perioden gehanteerd in chronologische volgorde. Van elke foto werd tevens vastgesteld naar welke periode of, in termen van de commissie-De Rooy, tijdvak het beeld verwijst (tabellen 3.2 en 3.3).

TABEL 3.2. DE VERDELING VAN DE GEANALYSEERDE FOTO'S OVER DE KLASSEKE PERIODISERING.

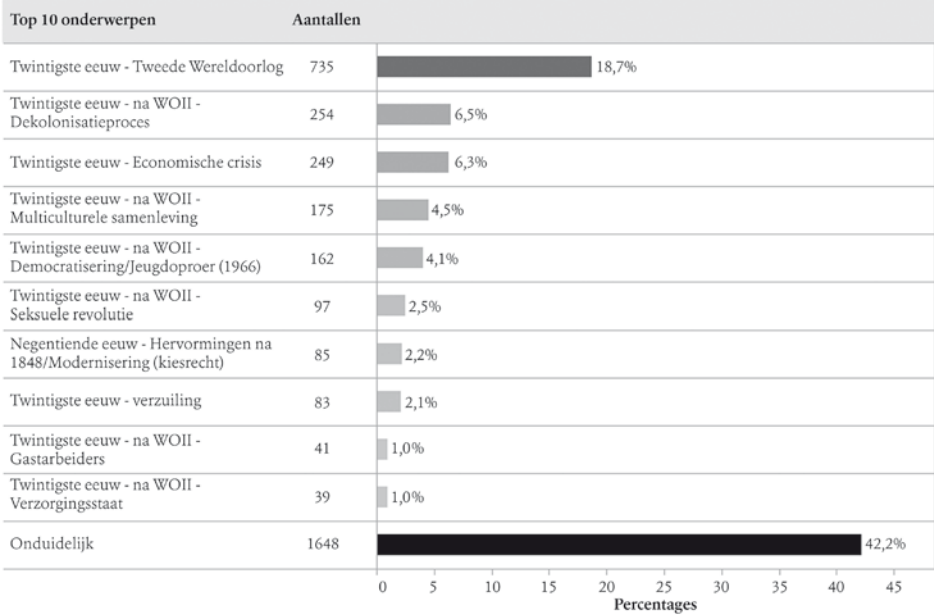
TABEL 3.3. DE VERDELING OVER DE TIJDVAKKEN

Hoewel fotografie een negentiende-eeuwse uitvinding is, staan in deze overzichten ook onderwerpen als de Tachtigjarige Oorlog of zelfs het Romeinse Rijk. Het gaat dan vaak om foto's van *reenactments* waarbij een gebeurtenis wordt nagespeeld; daarom horen deze in de categorie persfoto's. Uiteraard komen deze onderwerpen aanmerkelijk minder voor en dateren de tien meest voorkomende onderwerpen (zie tabel 3.4) allemaal van na 1940, met uitzondering van foto's over politieke hervormingen na 1848 die de modernisering van het kiesrecht in beeld brengen.

Het zal niet verrassen dat het onderwerp op foto's in schoolboeken dat het frequentst voorkomt de Tweede Wereldoorlog is. Het tweede onderwerp, het dekolonisatieproces, is hieraan gerelateerd, zij het dat dit bijna drie keer minder voorkomt. Vervolgens zien we de economische crisis van de jaren dertig van de twintigste eeuw op de derde plaats, gevolgd door de multiculturele samenleving.

TABEL 3.4. DE ONDERWERPEN OP DE GEANALYSEERDE FOTO'S GESORTEERD OP DE MEEST VOORKOMENDE FOTO'S.

Uit tabel 3.4 blijkt dat de percentages die deze onderwerpen vertegenwoordigen, elkaar niet veel ontlopen, wat de grote aandacht voor de Tweede Wereldoorlog nog eens onderstreept.

Opvallend in deze tabel is de rubriek 'Onduidelijk', waarin maar liefst 42,2 procent van de foto's zijn onder te brengen. Tijdens het analyseren van de foto's ontstond vaak het probleem dat een foto niet was onder te brengen bij een concrete historische gebeurtenis. Wel was het mogelijk de tijd en een algemeen onderwerp te bepalen – in de tabellen 3.2 en 3.3 ontbreekt de rubriek 'Onduidelijk' –, maar zeer veel foto's lijken een algemene illustratie te zijn in plaats van de verbeelding van een historische gebeurtenis.²⁷⁰ Daardoor was het lastig te onderzoeken welke foto's in de rubrieken het meest in schoolboeken werden afgedrukt; dit vereiste alsnog veel handwerk dat echter vergemakkelijkt werd door de software waarmee met één druk op de knop alle foto's over een onderwerp op het scherm verschenen.

FOTO 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6, 3.7, 3.8, 3.9, 3.10 . DE TIEN MEEST GEPUBLICEERDE FOTO'S IN DE GEANALYSEERDE SCHOOLBOEKEN.

270 Bij verdere bestudering van het gebruik van foto's in schoolboeken wordt dan ook geconcludeerd dat veel foto's geen didactische functie hebben. Zie daarvoor Kleppe, 'Photographs in Dutch History Textbooks'.

FOTO 3.1 PIETER JELLES TROELSTRA SPREEKT OP 17 SEPTEMBER 1912 EEN MENIGTE TOE OP HET HOUTRUST-TERREIN IN DEN HAAG TIJDENS EEN DEMONSTRATIE VOOR ALGEMEEN KIESRECHT.

TOTAAL	30
IDENTIEK	18
SOORTGELIJK	12

FOTO 3.2 KONINGIN JULIANA BIJ DE SOEVEREINITEITSOVERDRACHT VAN INDONESIË TIJDENS DE TOESPRAAK VAN PREMIER WILLEM DREES IN HET KONINKLIJK PALEIS OP DE DAM, AMSTERDAM 27 DECEMBER 1949. NAAST JULIANA ZIT DR. HATTA.

TOTAAL
IDENTIEK
SOORTGELIJK

20
20
0

FOTO 3.3 DOLLE MINA'S DEMONSTREREN VOOR HET RECHT OP GEBORTEBEPERKING EN ABORTUS, UTRECHT 14 MAART 1970.

TOTAAL
IDENTIEK
SOORTGELIJK

20
20
0

FOTO 3.4 WERKLOZE BANKETBAKKER 'SOLLICITEERT' MET EEN ZELFGEMAAKT RECLAMEBORD, CIRCA 1935.

TOTAAL
IDENTIEK
SOORTGELIJK

18
18
0

▲ FOTO 3.5 ROOKBOM AFGESTOKEN IN DE RAADHUISSTRAAT IN AMSTERDAM TIJDENS DE RIJTOER VAN PRINSES BEATRIX EN PRINS CLAUS OP HUN HUWELIJKSDAG OP 10 MAART 1966.

TOTAAL
IDENTIEK
SOORTGELIJK

17
9
8

▼ FOTO 3.6 COLIJN (1869–1944) SPREEKT IN 1924 HET VOLK TOE TIJDENS EEN RADIOTOESPRAAK.

TOTAAL
IDENTIEK
SOORTGELIJK

16
16
0

▲ FOTO 3.7 PROVO'S TIJDENS EEN HAPPENING BIJ HET LIEVERDJE OP HET AMSTERDAMSE SPUI, 20 MAART 1966. HET BEELD HEEFT EEN ORANJE SJERP OM EN IS IN BRAND GESTOKEN.

TOTAAL
IDENTIEK
SOORTGELIJK

15
7
8

▼ FOTO 3.8 ONMIDDELIJK NA DE ONDERTEKENING VAN DE ACTE VAN ABDICATIE IN HET PALEIS OP DE DAM OP 4 SEPTEMBER 1948, VERSCHIJNEN KONINGIN JULIANA EN PRINSES WILHELMINA OP HET BALKON VAN HET PALEIS.

TOTAAL
IDENTIEK
SOORTGELIJK

15
10
5

▼ FOTO 3.9 CRISIS IN DE JAREN DERTIG VAN DE TWINTIGSTE EEUW: RIJ WERK-LOZEN IN EEN STEMPELLOKAAL OMSTREEKS 1933.

TOTAAL
IDENTIEK
SOORTGELIJK

13
13
0

▲ FOTO 3.10 KONINGIN WILHELMINA TIJDENS EEN UITZENDING VAN RADIO ORANJE IN LONDEN.

TOTAAL 11
IDENTIEK 11
SOORTGELIJK 0

3.2.2 DE TOP TIEN

Op de beschreven manier is een top tien samengesteld van wat David Perlmutter *unieke iconen* noemt: foto's van één gebeurtenis, die weliswaar door verschillende fotografen gemaakt kunnen zijn, maar wel dezelfde nieuwsgebeurtenis verbeelden en sterke beeldinhoudelijke overeenkomsten vertonen. Foto's 3.1 tot en met 3.10 tonen de tien meest gebruikte foto's in Nederlandse schoolboeken tussen 1970 en 2000. 'Totaal' geeft aan hoe vaak de foto in kwestie in de bestudeerde schoolboeken is opgenomen, 'identiek' geeft aan hoe vaak de foto in kwestie wordt getoond en 'soortgelijk' toont de hoeveelheid gepubliceerde bijna-identieke foto's van deze gebeurtenis, die echter vanuit andere hoeken zijn gemaakt.

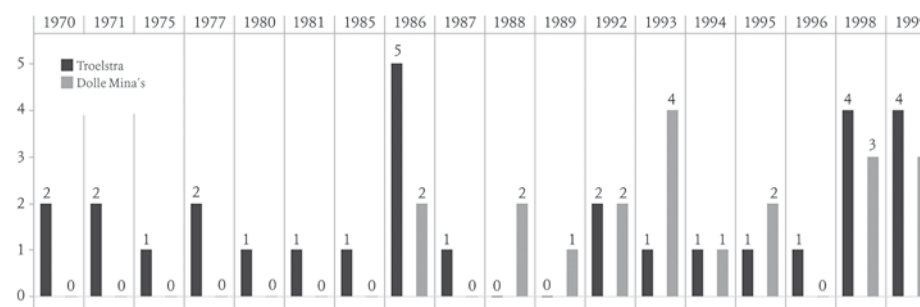
Bij nadere bestudering van de foto's valt de afwezigheid van de Tweede Wereldoorlog op. Hoewel dit onderwerp verreweg het vaakst voorkomt op de foto's in de geanalyseerde schoolboeken (zie tabel 3.4), valt alleen de foto op de tiende plaats van de toespraak van koningin Wilhelmina voor Radio Oranje binnen dit onderwerp. Van de gebeurtenissen die verbeeld worden op foto's die bovenaan

staan, Troelstra en de soevereiniteitsoverdracht, bestaan zowel identieke als soortgelijke foto's. Vooral van de ondertekening van de soevereiniteitsoverdracht zijn maar liefst zes verschillende soorten foto's gevonden. Omdat die allemaal duidelijk dezelfde gebeurtenis illustreren, kunnen ze als een mogelijke unieke icoonfoto worden beschouwd.

De foto van de Dolle Mina's, die in dit overzicht op de derde plek staat, had echter ook op de eerste plaats kunnen staan. Van dit protest zijn namelijk geen andere foto's geplaatst in de schoolboeken. Hoofdstuk 5 zal laten zien dat er wel degelijk meer foto's van deze actie van de Dolle Mina's beschikbaar zijn, maar alleen deze foto wordt gebruikt in twintig schoolboeken. Uiteraard zijn er ook andersoortige foto's van Dolle Mina gebruikt, maar dit is echt de meest gebruikte identieke foto. Daarom is deze foto ook verder onderzocht als casestudy in het vijfde hoofdstuk.

Ten slotte is de spreiding over de tijd opmerkelijk. De foto's komen uit het begin van de twintigste eeuw (Troelstra) maar ook foto's van eind jaren veertig (die van Wilhelmina en die van de inhuldiging Juliana) staan in de lijst evenals foto's van eind jaren zestig/begin jaren zeventig (provo, Dolle Mina).

Het is vooral opmerkelijk dat foto's uit de jaren zestig en zeventig in dit overzicht staan. De geanalyseerde schoolboeken komen uit de periode 1970 – 2000, en aangenomen kan worden dat foto's uit de jaren zeventig niet direct in de geschiedenisboeken zouden verschijnen, en dus minder kans maakten om gepubliceerd te worden in verhouding tot de foto van Troelstra. De grafiek in figuur 3.1 illustreert dat de foto van Troelstra al in 1970 in een schoolboek voorkomt en tijdens de gehele onderzoeksperiode gebruikt blijft worden. De foto van de Dolle Mina's daarentegen duikt pas voor het eerst op in 1986. Het duurde in dit geval dus zestien jaar voordat de foto een plek kreeg in dit deel van de officiële geschiedschrijving (*national history*).

▲ FIGUUR 3.1: EEN OVERZICHT VAN HET GEBRUIK VAN DE FOTO VAN TROELSTRA DIE VAN DE DOLLE MINA'S GEDURENDE DE ONDERZOEKSPERIODE. OP DE HORIZONTALE AS STAAN DE JAREN, OP DE VERTICALE AS STAAT HOE VAAK DE FOTO IN SCHOOLBOEKEN IS GEPLAATST DIE IN HET DESBETREFFENDE JAAR ZIJN VERSCHENEN.

3.3 CONCLUSIE

Door de schoolboeken voor het vak geschiedenis te analyseren, is vast komen te staan welke foto's het frequentst zijn afgedrukt en daarmee functioneren als (unieke) icoonfoto's in de nationale geschiedschrijving voor het voortgezet onderwijs in de periode 1970-2000. Nu we weten dat de foto van Troelstra in dertig schoolboeken voorkomt, kan echter de vraag gesteld worden in hoeverre het aantal van dertig veel is of niet. Er zijn immers 411 schoolboeken geanalyseerd; daarom kan ook geconcludeerd worden dat de foto in 'slechts' 13,7 procent van de geanalyseerde boeken is opgenomen. Het is daarom legitiem om de vraag stellen of de foto van Troelstra wel écht een belangrijke rol speelt in het Nederlands onderwijs. Om die vraag te kunnen beantwoorden zijn de schoolboeken waarin de foto is opgenomen verder geanalyseerd. Tabel 3.5 laat zien dat de foto van Troelstra voorkomt in twaalf series, die zich richten op alle niveaus van het onderwijs. Bovendien bevat dit overzicht ook de series waarvan in Hoofdstuk 2 is vastgesteld dat ze uit de meeste delen bestaan, waaronder *MeMo*, *Sporen* en *Sprekend Verleden*. Dergelijke series worden in het algemeen in z'n geheel gebruikt door scholen, zodat kan worden aangenomen dat publicatie in één deel betekent dat de meeste leerlingen die het vak geschiedenis volgden op de desbetreffende school het boek onder ogen hebben gehad. Het is daarom beter om series waarin de foto van Troelstra voorkomt te vergelijken met het totale aantal series. Dan blijkt dat in 23,1 procent het geval te zijn. In theorie kan dus een op de vier leerlingen, die geschiedenisonderwijs heeft genoten in de periode 1970-2000, de foto van Troelstra gezien hebben.

Is de foto in kwestie daarmee mogelijk een icoonfoto? Omdat we hier slechts de publicatiefrequentie onderzoeken en mensen niet vragen naar het beeld dat zij van Troelstra hebben of wat de belangrijkste beelden van de Nederlandse geschiedenis zijn, moet deze vraag onbeantwoord blijven. Bovendien ontbreken verkoop- en oplagecijfers van de boeken, zodat we ook niet kunnen bepalen of dit de meest gebruikte schoolboeken zijn. Wel is vastgesteld dat deze foto van Troelstra van alle pers- en portretfoto's over Nederlandse geschiedenis-onderwerpen, dé foto is die het meest gebruikt wordt in Nederlandse schoolboeken en daarom *functioneert* als icoonfoto een belangrijke rol speelt in de fotografische verbeelding van ons verleden.

In de volgende twee hoofdstukken worden deze foto en die van de Dolle Mina's verder geanalyseerd om dichterbij een antwoord te komen op de twee andere hoofdvragen van dit onderzoek: waarom en hoe functioneren de foto's van Troelstra en Dolle Mina als icoonfoto's?

TABEL 3.5. TITELS VAN DE SCHOOLBOEKEN WAARIN DE FOTO VAN TROELSTRA IS AANGETROFFEN.

No. Serie	Titel	Niveau	Jaar
1	Bronnen - 2 hv	Havo VWO	1998
	Bronnen - 2 mh	Mavo Havo	1998
2	Geschiedenis in thema en taak deel II IV	Mavo	1977
	Geschiedenis in thema en taak	Mavo	1971
3	Geschiedenis voor het Mavo-diploma B	Mavo	1970
4	Memo Geschiedenis voor de bovenbouw	-	1995
	Memo Geschiedenis voor de tweede fase - basisboek Havo	Havo	1998
	Memo Geschiedenis voor de tweede fase - basisboek Vwo	VWO	1999
	Memo Totalitaire dictatuur of democratie	VWO	1998
5	Merlijn 3 Geschiedenis voor Mavo Havo Vwo	Mavo Havo VWO	1985
6	Pluriform oriëntatie in tijd - geschiedenis voor het LBO2	LBO	1980
7	Podium van het verleden 4	Mavo	1977
	Podium van het verleden 4-M	Mavo	1971
8	Speurtocht door de eeuwen 4	-	1970
9	Sporen - 2	Mavo Havo VWO	1999
10	Sprekend Verleden deel 1	Havo VWO	1994
	Sprekend Verleden deel 3 basis	-	1986
	Sprekend Verleden deel 3 boek 1	-	1987
	Sprekend Verleden - Een geschiedenis van de wereld 3a	-	1981
	Sprekend Verleden - Geschiedenis Tweede Fase - Havo	Havo	1998
	Sprekend Verleden - Geschiedenis Tweede Fase - handboek 5 VWO	VWO	1999
11	Strijd en samenwerking deel 3V	VWO	1975
12	Vragen aan de geschiedenis 3 4	Mavo	1993
	Vragen aan de geschiedenis deel 3M	Mavo	1986
	Vragen aan de geschiedenis deel 3VH	VWO Havo	1986
			1992
	Vragen aan de geschiedenis - 2	VBO Mavo	1996